

DUIN
jaargang 19, nr. 1
maart 1996
ISSN - 0168-7948

REDAKTIE
HANS BORSJE
RUUD CUPERUS
MARTIN DE JONGE
BEN KRUIJSEN
KEES LANGEVELD
LEX SCHELVIS
MARCEL TAAL

EINDREDAKTIE
HENK WIJKHUISEN

REDAKTIESECRETARIAAT
ALEXA DE PRIESTER

VORMGEVING
RENÉ LENNAERTS, AMSTERDAM

LAY-OUT EN PRODUCTIE
F&N BOEKSERVICE, AMSTERDAM

DRUK
MITTELMEIJER, AMSTERDAM

REDAKTIE-ADRES
DUIN, Postbus 11059
2301 EB Leiden
Tel. 071-5131800

BEZOEKADRES
Stationsweg 12, Leiden

LOSSE NUMMERS
f 8,50 + f 2,50 verzendkosten

ABONNEMENT
studerenden en 65+ f 27,50
particulieren f 35,—
instellingen f 60,—

DONATEURSCHAP
vanaf f 35,— per jaar

BETALINGEN
giro 3505200 ten name van
Stichting Duinbehoud
Postbus 11059, Leiden

© STICHTING DUINBEHOUD

Bij de voorkant:
Foto: Natuurontwikkeling bij het
Quackjeswater op Voorne (foto:
Jaap van Baarsen)
Tekening: Wulp (Ruud Cupe-
rus).

- 3 NATUURONTWIKKELING, WAT LEREN
WE ERVAN?
INES VAN HEES EN HENK WIJKHUISEN
- 6 GROOTSCHALIG NATUURHERSTEL
in de Amsterdamse Waterleidingduinen
ANTJE EHRENBURG
- 10 DE MIDDEL- EN OOSTDUINEN
maatwerk in beheer
MARTEN ANNEMA EN ANDRÉ JANSEN
- 12 NATUURONTWIKKELING IN MEIJEN-
DEL EN BERKHEIDE
HARRIE VAN DER HAGEN, ROB KRAMER EN GEORGETTE LELTZ
- 16 NATUURONTWIKKELING
- 18 NATUURONTWIKKELING VOORDELTA
VOORNE
RIEKS BOSCH
- 21 LENTEVREUGD, NATUURLIJK?
JOHN VAN VLIET
- 23 NATUURONTWIKKELING IN VOORNES
DUIN
JAAP VAN BAARSEN
- 25 DE NOORDWIJKSE GOLFBAAN
MARC JANSSEN
- 27 PLAGGEN ALS BEHEERSMAATREGEL
ervaringen in de Amsterdamse Waterleidingduinen
JOOP MOURIK, MARK VAN TIL EN KEES LANGEVELD
- 30 VAN NAALDBOS NAAR LOOFBOS
INES VAN HEES
- 32 DUINFOTO

De uitgave van dit themanummer over natuurontwikkeling in de duinen van Zuid-Holland werd mogelijk gemaakt met financiële steun van NV Delta Nutsbedrijven, NV Duinwaterbedrijf Zuid-Holland, NV Energie- en Watervoorziening Rijnland en Gemeentewaterleidingen Amsterdam.

Wilt u donateur worden van Stichting Duinbehoud of een abonnement op het tijdschrift DUIN, bel dan tijdens kantooruren: 071-5131800.

Tijdens de productie van dit nummer bereikte ons de droeve tijding dat op 20 januari jongstleden Henk Doing van ons is heengegaan. Hij was de grondlegger van de landschapsecologie van de Nederlandse duinen en gold als steun en toeverlaat voor duinbeheerders en -ecologen. In DUIN 95:2 hebben Theo Bakker en Cor ten Haaf nog zijn leven en werk voor het voetlicht gebracht. De vruchten van zijn werk en zijn inspiratie blijven voortleven in het beheer en behoud van de Nederlandse duinen.

Natuurontwikkeling, wat leren we ervan?

INES VAN HEES EN HENK WUKHUISEN

In de afgelopen vijf jaar zijn er langs de kust van Zuid-Holland verschillende natuurontwikkelingsprojecten uitgevoerd. In vergelijking met de projecten in Noord-Holland (zie themanummer DUIN 95:1, Natuurontwikkeling in Noord-Holland), blijken er in Zuid-Holland minder projecten te zijn uitgevoerd.

De komende jaren zullen er een aantal grotere projecten van start gaan. Ook de aard en omvang van de reeds gerealiseerde projecten is in Zuid-Holland niet altijd vergelijkbaar met Noord-Holland, zoals het huzarenstukje van Gemeentewaterleidingen Amsterdam: het dichtschiiven van het Van Limburg Stirumkanaal in de Amsterdamse Waterleidingduinen. Dit megaproject op Zuidhollandse bodem is één van de grootste herstelprojecten in de vastelandsduinen.

Een enigszins aparte status vormt het natuurontwikkelingsproject op de Maasvlakte. Dit bestaat uit verschillende deelprojecten en vindt over het algemeen plaats buiten bestaande natuurgebieden. Dit project is één van de eerste grotere compensatieprojecten in ons land geweest, waarbij verloren gegane natuurwaarden elders gecompenseerd werden.

Wie wil weten wat Stichting Duinbehoud onder natuurontwikkeling verstaat, lezen in het hiervoor genoemde themanummer het artikel "De noodzaak van natuurontwikkeling" op pagina 4 en 5. Natuurontwikkeling als noodzaak, omdat de natuur steeds

meer te lijden heeft van menselijke ingrepen. Dit gebeurt direct door fysieke ingrepen, maar ook indirect via bijvoorbeeld atmosferische depositie, waardoor het duin vergrast. Vooral dit laatste is vaak een langlopend en sluipend proces, waardoor een generatie gewend dreigt te raken aan een situatie die niet van nature thuishoort in een hoog dynamisch milieu als de Nederlandse duinen. Men hecht aan het vertrouwde beeld van dennebossen, verdroogde duinen en infiltratiepanden, die bovendien aantoonbaar natuurwaarden hebben. De diversiteit aan (broed)vogels in de duinen is nog nooit zo groot geweest, onder meer dankzij menselijke ingrepen in de duinen. Als dan blijkt dat een natuurlijk stuivend duingebied zonder dennebossen en hoge struwelen minder ecologische diversiteit te zien geeft, dan is het logisch dat ons credo "terug naar een van nature dynamisch duin" weerstand oproept. Uit een evaluatie van een drietal projecten in Zuid-Holland blijkt dan ook dat een succesvol natuurontwikkelingsproject alles te maken heeft met communicatie en voorlichting. Bij de hieronder besproken projecten is het nog te vroeg om aan de hand van concrete resultaten de projecten te evalueren. Wel zijn er inmiddels genoeg ervaringen opgedaan die interessant zijn voor projecten in de toekomst.

In dit artikel vragen we Mart Gielen, Theo Bakker en Rieks Bosch wat ze tot nu toe geleerd hebben van de projecten, waar ze nauw bij betrokken zijn geweest. Over die projecten kunt u elders in dit nummer meer lezen.

Natuurontwikkeling op kustlocaties, zoals in de Voordelta bij Voorne, kan leiden tot de vestiging van broedvogelkolonies met bijvoorbeeld de grote stern (foto: John Beijersbergen).

Het dichtschuiven van het Van Limburg Stirumkanaal is één van de grootste herstelprojecten in de duinen (foto: Henk Wijkhuizen).

Herstel duinvalleien Noordwijk

In 1993 is er door de Gemeente Noordwijk en Staatsbosbeheer een projectplan opgesteld met als doel het herstellen van voedselarme bodems van enkele duinvalleien ten noorden van Noordwijk. We hebben Mart Gielen, Boswachter Beheerseenheid Hollands Duin, gevraagd wat hij verwacht van het project en wat hij in de toekomst toch anders zou doen.

Bij een wandeling door de valleien laat Mart de resultaten van één seizoen zien. Op veel plaatsen is het duin behoorlijk gaan stuiven. Mart is met name erg enthousiast over de duindoorn. Waar in het verleden zo af en toe eens een duindoorn te zien was, groeien ze nu aaneengesloten langs de randen van de vallei.

Toch zijn er ook zeker dingen te noemen die in de toekomst bij een soortgelijk project beter kunnen. Als eerste moet de voorlichting rondom het project genoemd worden. Toen de graafwerkzaamheden al begonnen waren, werd er pas aandacht aan het plan besteed. Dit is te laat volgens Mart. De negatieve reacties hadden voor een groot deel voorkomen kunnen worden wanneer er ruim voordat het project uitgevoerd werd, aandacht was gegeven aan het project via de media en borden. Nu het werk achter de rug is, krijgt Mart toch voornamelijk positieve reacties. Mart: "Mensen vinden die grote stuifkuilen vaak erg mooi".

Een tweede belangrijk punt is het vooraf goed onderzoeken hoeveel grond er in een gebied afgegraven moet worden. Uit een eerdere afgraving van Staatsbosbeheer in het Hollands Duin bleek dat onder de zandlaag nog een tweede laag cultuurgrond lag. Vervolgens besloot Staatsbosbeheer de valleien dieper af te graven. Toch is er volgens Mart nog steeds te zuinig afgegraven: "Als je nu door de duinen loopt, zie je nog teveel natuur en cultuureffecten, en er had naar mijn idee nog meer afgegraven moeten worden".

Begrazing in Kijfhoek-Bierlap

In het verleden was "Kijfhoek-Bierlap" geheel dichtgroeid met duinriet. Om het dichtgroeien met duinriet tegen te gaan werd besloten om de al eeuwenoude begrazingstraditie weer op te pakken door Fjordenpaarden en Galloways te introduceren in het gebied. In Duin van februari 1991 en van december 1992 wordt door Theo Bakker van het Duinwaterbedrijf Zuid Holland (DZH), het begrazingsproject in Meyendel beschreven.

Theo Bakker is enthousiast over het verloop van het project. De natuurlijke dynamiek is terug in het gebied en het duinriet is verdwenen. Het grote voordeel van het op deze manier herstellen van de natuur is volgens Theo, dat begrazing een natuurlijker vorm van beheer is dan maaien of plaggen. Wel houdt deze vorm van natuurbeheer in dat je voortdurend in de gaten moet houden wat er gebeurt. Het DZH heeft inmiddels veel ervaring op kunnen doen over de effecten op de vegetatie door het aantal en de verschillende soorten dieren (rund, paard, ree). De paarden (die meer het grove werk doen) zijn nu wel klaar. Om overbegrazing te voorkomen zal in de nabije toekomst het aantal paarden aangepast moeten worden aan het aantal hectare terrein. De ervaringen die opgedaan zijn in de afgelopen jaren komen Theo goed van pas bij de planning van het beheer in de toekomst en van nieuwe gebieden.

Wat hij niet verwacht had, toen hij aan dit natuurproject begon, waren de vele negatieve reacties van buitenaf. In het begin kwam het nogal eens voor dat een hek dat net geplaatst was voor het vee, de volgende dag alweer vernield was. Theo: "Elke verandering roept toch weerstand op en dat heb ik wel onderschat". Ook hij heeft ervaren dat voorlichting vooraf noodzakelijk is voor een goed verloop van een project.

Nadat de evaluatie van dit project in april afgerond is worden er nieuwe plannen (aanpassing van de soort grazers en eventueel terreinen) voor het gebied gemaakt.

Tijdelijke natuurontwikkeling op de Maasvlakte

De Vogelvallei, het Vogeleiland en de Kleine Slufter zijn drie natuurontwikkelingsprojecten op de Maasvlakte. Deze projecten zijn door samenwerking van Rijkswaterstaat directie Zuid-Holland, Provincie Zuid-Holland, het gemeentelijk Havenbedrijf Rotterdam, de Stichting Kritisch Faunabeheer en de Stichting Duinbehoud van de grond gekomen. Aan Riëks Bosch (projectcoördinator stuurgroep) de vraag wat hij nu geleerd heeft van deze grote natuurprojecten.

Riëks: "Het gaat goed met de natuurontwikkeling op de Maasvlakte. In 1993 en 1994 hebben 465 broedparen van 16 vogelsoorten zich in de Vogelvallei gevestigd. Ook de kleine Slufter werd na enkele maanden al regelmatig als foerageergebied gebruikt". Natuurontwikkeling betekent risico nemen en dat is volgens Riëks wel bekleken uit het project Vogeleiland. Tot twee maal toe is het eiland door storm grotendeels weggevaagd. Hierdoor werd het ongeschikt als broedgebied voor vogels. In die tijd sprak men van domme pech maar volgens Riëks is het deels ook te wijten aan te weinig vooronderzoek. Wanneer er minder fijn zand voor het opspuiten van het eiland was gebruikt, had het eiland de storm waarschijnlijk overleefd. Op dit moment wordt het eiland bewoond door zeehonden en is het werk dus niet voor niets geweest. Een belangrijk gevolg van deze gebeurtenis was dat de initiatiefnemers een stuk meer terughoudend werden. Dit vond Riëks erg jammer omdat het de plannen rondom de projecten beïnvloedde. De stuurgroepleden werden voorzichtiger met het nemen van besluiten.

De stuurgroep waarin alle bovenstaande organisaties vertegenwoordigd waren, was behoorlijk groot. Dit was op zich volgens Riëks geen pro-

bleem. Dat er steeds weer nieuwe mensen in de stuurgroep betrokken werden, werkte volgens hem wel vertragend. Omdat de nieuwe personen weer geïnformeerd moesten worden, werden er te vaak zaken herhaald.

Rieks heeft inmiddels zelf een duidelijk beeld van hoe een soortgelijk project in de toekomst zal moeten verlopen. Het is volgens hem enorm belangrijk om vooraf met de initiatiefnemers een aantal potentiële projecten op papier te zetten. Door niet vooraf al lokaties aan te wijzen, blijven alle organisaties nauw bij de projecten betrokken. Bij de natuurontwikkelingsprojecten op de Maasvlakte was vooraf al bekend dat er geen project op het terrein van het Rotterdams Havenbedrijf zou komen. Hierdoor had het Havenbedrijf geen direct belang meer bij de invulling van de projecten en voelde het zich ook niet geroepen om op eigen terrein naar mogelijkheden voor natuurontwikkeling te zoeken.

Wat leren we ervan?

Bij alle drie genoemde projecten waren de negatieve reacties van bezoekers onderschat. Vrijwel niemand had verwacht dat het project zoveel weerstand zou oproepen. Voldoende voorlichting vooraf had een hoop ellende en vernielde hekken kunnen voorkomen. Graven met bulldozers in een natuurgebied is enorm afschrikwekkend, zeker als mensen niet weten dat er iets moois voor terugkomt. Was het tenslotte niet altijd Stichting Duinbehoud die fulmineerde tegen graafmachines in de duinen? Dit was dan weliswaar ten behoeve van de aanleg van infrastructuur voor de waterwinning, maar sommige natuurontwikkelingsprojecten doen qua aard en omvang hier nauwelijks voor onder. In veel gevallen ging de voorlichting pas tijdens de werkzaamheden van start en dat was dus te laat! In toekomst dient dit dan ook ruim van te voren te gebeuren, zodat misverstanden voorkomen kunnen

worden. En uiteraard houdt het voorlichtingsproces niet op bij de aanvang van de werkzaamheden. Een bord met uitleg van de werkzaamheden kan veel onduidelijkheden voorkomen, al moet er dan geen bord komen met de tekst "tijdelijk natuurontwikkelingsproject" zoals op de Maasvlakte. Voor een buitenstaander is zo iets totaal niet begrijpelijk. En wie wel meent iets te weten van natuurontwikkeling, ziet zo'n mededeling als een contradictie in terminis, omdat natuurontwikkeling juist een duurzame ontwikkeling beoogt en geen tijdelijke maatregel is.

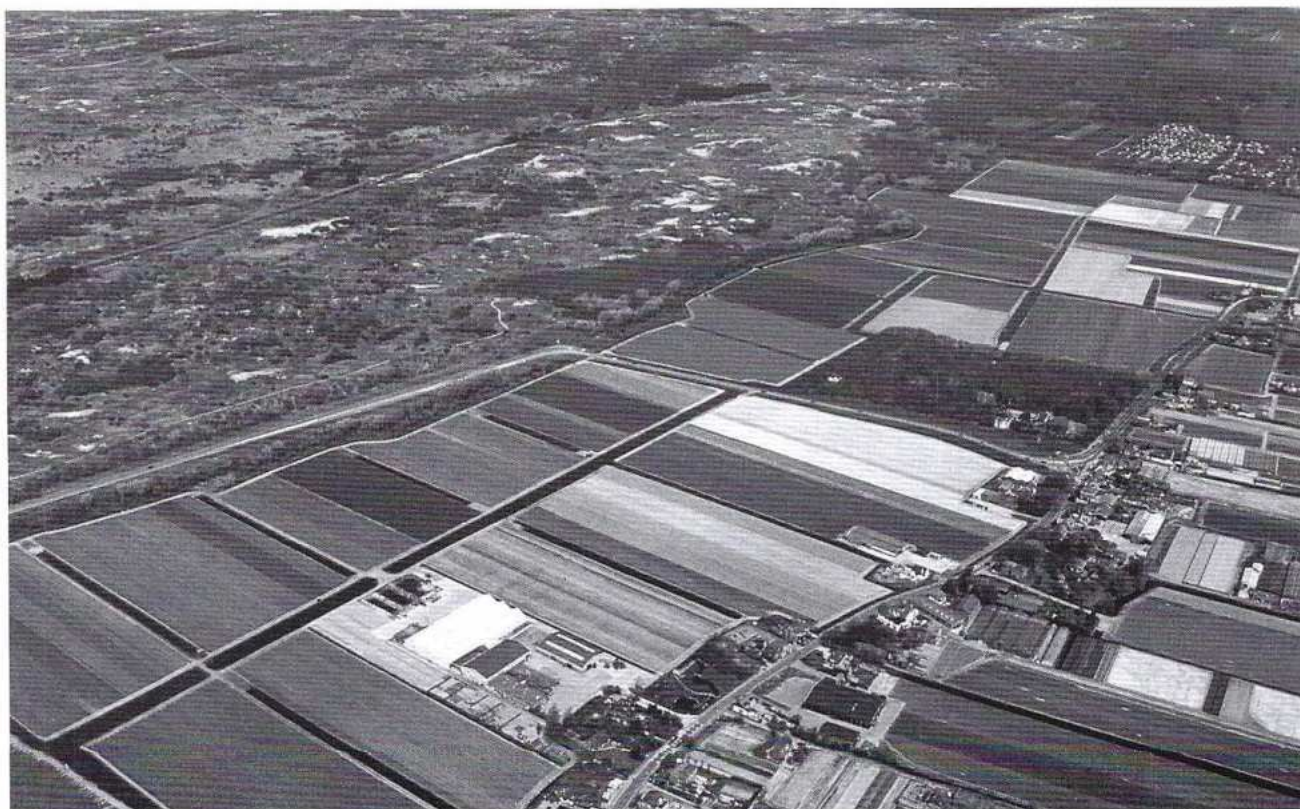
Bij alle drie de projecten was er sprake van een te bescheiden aanpak. In Noordwijk bijvoorbeeld zijn de resten humusrijke lagen nu nog te zien. De werkzaamheden zijn bovendien niet in één keer uitgevoerd en ook moet er nog een stuk op het terrein van de gemeente Noordwijk worden afgemaakt. Dit zal helaas wel nooit meer gebeuren. Een bijkomend nadeel van opeenvolgende ingrepen is dat meerdere malen bulldozers de duinen ingrijpend "verbouwen".

Projecten groter aanpakken heeft in een aantal gevallen ook een financieel voordeel. Zo had het bij de NV DZH geld gescheeld als de begrazing direct over een groter oppervlak was uitgezet. Nu moet weer extra hekwerk gezet worden.

Een beter vooronderzoek naar de lokale situatie is een ander punt van aandacht dat verbetering behoeft. Op Voorne is volgens Rieks het tot twee maal wegslaan van het Vogeleiland te wijten aan te weinig vooronderzoek. Ook in Noordwijk is weinig vooronderzoek gedaan. Bij toeval werd ontdekt dat er onder de eerste zwarte grondlaag nog een tweede verborgen lag.

Kortom, bij natuurontwikkeling en -herstel is geduld een factor van betekenis in zowel het voortraject dat om een goed vooronderzoek vraagt, als wat betreft de uiteindelijke resultaten die onze ongeduldige menselijke natuur op de proef stellen.

In de binnenduinzoom van Zuid-Holland liggen uitstekende potenties voor natuurontwikkeling. Op de foto de duinzoom met bollenland bij de Zilk, grenzend aan de Amsterdamse Waterleidingduinen (foto: Paul Paris).

Rechts: Op plaatsen met veel dynamiek, zoals in de Voordelta van Voorne, treft men als broedvogel vaak sterns aan, waaronder de dwergstern (foto: Frits van Daalen).

Geheel rechts: Bij natuurontwikkeling in de binnenduinrand wordt gebruik gemaakt van het schone, zoete kwelwater. Dit duinwater wordt via duinbeken en duinrellen afgevoerd. Deze stroompjes zijn een geliefde plek voor de ijsvogel (foto: Frits van Daalen).

Onder: Na plagwerkzaamheden worden weer gunstige condities geschapen voor onder andere het duizendguldenkruid (foto: Ruth van Crevel).

Rechts onder: Het Vogeleiland bij Voorne en de Vogelvallei op de Maasvlakte bleken een geliefkoosde plaats voor kluten om te broeden (foto: Frits van Daalen).

Boven: Het Van Limburg Stirumkanaal vóór de herinrichting (foto: Cees Buys).

Rechts: Het Van Limburg Stirumkanaal gefotografeerd op hetzelfde standpunt op het moment dat een bulldozer de laatste meters van het kanaal dichtgooit (foto: Cees Buys).

Links: Het Groene Strand bij Voorne. Duidelijk is op deze luchtfoto te zien dat er sprake is van verschillend beheer. Het zuidelijke groene deel is in beheer bij het Zuidhollands Landschap en wordt begraasd. Het noordelijk deel wordt niet begraasd (foto: Paul Paris).

Links onder: Wederom het Groene Strand bij Voorne, maar nu na realisering van het natuurontwikkelingsproject (foto: Paul Paris).

Hieronder: Teer Guichelheil is één van de soorten die na plaggen van duinvalleien tevoorschijn kan komen (foto's: Sietske Dijkse).

NATUURONTWIKKELING

Links: De Parnassia is een plantje van de vochtige duinvalleien. Verschillende natuurherstelprojecten hebben deze karakteristieke duinvalleisoort weer teruggebracht (foto: Hans Schouten).

Geheel links: De Harlekijn is één van de eerste orchideeën die bloeien. Eind april zijn ze al te bewonderen in voedselarme duingraslanden (foto: Albert Sal-

In Zuid-Holland zijn grote delen van de binnenduinzoom afgegraven ten behoeve van de bollenteelt. Juist op deze overgang van duin naar achterland liggen uitstekende kansen voor natuurontwikkeling, onder meer door de aanvoer van schoon kwelwater uit de duinen. Zowel de rijks- als provinciale overheid erkennen de potentiële waarde van de binnenduinzoom en hebben grote delen hiervan aangewezen als natuurontwikkelingsgebied. Helaas vallen veel van deze gebieden samen met bollengronden, die in Noord- en Zuid-Holland tot de duurste agrarische gronden van Nederland behoren. Bij bollenboeren bestaat veel weerstand om aan natuurontwikkeling mee te werken. Op de foto de Amsterdamse Waterleidingduinen ter hoogte van De Zilk, waar natuurontwikkeling in de toekomst zou moeten plaatsvinden. Vooral de bollengronden in het Noordhollandse deel bieden enorm veel kansen, omdat deze gronden direct grenzen aan de duinen. Het zuidelijk deel is helaas doorsneden door de provinciale weg SW19.

